

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.11

*О. Я. Гуняк**суддя Перемишлянського районного суду Львівської області*

УЗГОДЖЕННЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСІВ У ПРАВІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ретроспективне дослідження виникнення і становлення ідей та елементів громадянського суспільства дає підстави стверджувати, що в Україні протягом століть тривав процес формування сфери громадського життя, пов'язаний із поширенням ідеології визвольного руху, втіленням у життя сподівань на здобуття українським народом незалежності, вирішенням національного питання шляхом демократизації суспільства. Вітчизняна політико-правова думка обґрунтовувала ідеї свободи особи, рівності людей, пріоритету загальнолюдських цінностей, тобто основоположні засади правової держави і громадянського суспільства. У суспільній свідомості поступово формувалося уявлення, що держава не завжди виступає надійним гарантом прав та інтересів окремої особи і суспільства загалом. Змусити державу бути таким гарантом може лише соціальна сила, яка здатна урівноважити силу держави та на яку остання зважатиме. Такою силою є громадянське суспільство, якому держава має бути підпорядкована [1, с. 36].

Громадянське суспільство – це не стереотип, а ідея, яка отримує практичне втілення з урахуванням традицій, історії, менталітету кожного народу; історичний феномен, що виник на певному етапі розвитку державно організованого, перш за все, західного суспільства та характеризується самостійністю стосовно держави. У свою чергу, сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, які необхідні стратегії реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства, публічного та приватного інтересів у праві повинен стати основою для виправлення та корекції нестабільної суспільно-політичної ситуації [2, с. 57]. Права та свободи, встановлені демократичною державною владою, здійснюються в інтересах усіх громадян і

кожної людини окремо. В установленні прав і свобод державною владою, в реалізації їх громадянами спостерігається фактична єдність загального й окремого, результатом чого є удосконалення державної влади, що задовольняє інтереси людей. У такий спосіб можемо констатувати, що проблема співвідношення відповідного балансу громадянського суспільства і держави, приватного та публічного інтересів у праві значно актуалізована у зв'язку не лише з останніми суспільно-політичними подіями в Україні, а й логікою історичного, політичного, правового прогресу в ім'я людини [2, с. 60]. З огляду на це, метою цієї наукової статті є дослідження механізму узгодження приватного та публічного інтересів у праві як фактора розвитку громадянського суспільства. Для успішного досягнення останньої передбачається актуалізувати та розв'язати такі завдання:

- окреслити основні підходи до визначення природи громадянського суспільства, що представлені в сучасній юридичній літературі;
- проаналізувати ознаки громадянського суспільства через призму гносеологічного потенціалу категорій приватного та публічного інтересів;
- осмислити підстави і засоби узгодження приватного та публічного інтересів у праві як чинника становлення громадянського суспільства.

У науковій літературі діють різні підходи до інтерпретації природи громадянського суспільства. Це пояснюється, по-перше, міждисциплінарним характером цього явища, яке вивчається не лише юридичною наукою, а й філософією, політологією, соціологією тощо; по-друге, множинністю підходів науковців до визначення головних ознак цього поняття. Громадянське суспільство визначають і як сукупність рівноправних індивідів, і як систему недержавних об'єднань, і як сукупність різноманітних суспільних відносин між цими суб'єктами, причому деякі дослідники виключають із цього кола політичні відносини. Існують також різні підходи до визначення кола інститутів, що входять до складу громадянського суспільства.

Так, в юридичній енциклопедичній літературі під «громадянським суспільством» розуміється суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом усебічного забезпечення інтересів, прав і свобод людини та громадянина [3, с. 646]. За сучасним уявленням, громадянське суспільство є самостійною соціально організованою структурою для узгодження різноманітних інтересів людей. Воно не протиставляється державі, а взаємодіє з нею для досягнення загальних цілей. Структурними елементами громадянського суспільства є різноманітні об'єднання громадян, політичні партії, масові рухи тощо [3, с. 647]. Такий підхід береться за основу та аналізується в різних навчальних і наукових працях.

На думку А. Колодія, громадянське суспільство – це об'єднання вільних індивідів і асоціацій громадян, що сформовані добровільно для забезпечення свободи та ініціативності особистості, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, задоволення інших загальних інтересів. Це об'єднання, завдяки приватній власності в економічній сфері, демократії – в політичній, плюралізму – в духовній, справедливості – у правовій, зумовлює існування в абсолютній більшості так званого середнього прошарку, який здатен підпорядкувати громадянському суспільству демократичну, правову, соціальну державу [4, с. 13]. У свою чергу, С. Тимченко на підставі узагальнення основних методологічних підходів формулює власне визначення громадянського суспільства, яке розуміє як «вільну асоціацію (союз) рівноправних, свідомих громадян-власників та їх об'єднань, які в межах правової системи, поза втручанням держави, самоорганізовано реалізують свої приватні та суспільні інтереси» [5, с. 207].

В юридичних наукових і навчальних джерелах представлені та обґрунтовані й інші дефініції громадянського суспільства. Водночас прослідковується певна закономірність: намагання дослідників під час розкриття змісту цього поняття використати пізнавальні можливості таких категорій як «інтерес», «приватний інтерес» і «публічний інтерес». Поняття «громадянське суспільство» набуло в науковій літературі особливого змісту і в сучасному трактуванні виражає певний тип (стан, характер) суспільства, його соціально-економічну, політичну і правову природу, ступінь зрілості, розвиненості. Громадянське суспільство тлумачиться як суспільство, яке відповідає напрацьованим історичним досвідом критеріям. Це найвищий рівень розвитку соціальної спільності [6, с. 9–10]. Громадянське суспільство – не державно-політична, а, головним чином, економічна й особиста, приватна сфера

життєдіяльності людей; відносини, які реально виникли між ними. Це вільне, демократичне, правове, цивілізоване суспільство, де немає місця режиму особистої влади, волонтаристським методам правління, класовій ненависті, тоталітаризму, насильству над людьми, де поважають закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості. Це ринкове багатоукладне конкурентне суспільство зі змішаною економікою, суспільство ініціативного підприємництва, розумного балансу інтересів різних соціальних прошарків [6, с. 12].

У цьому контексті варто проаналізувати ознаки громадянського суспільства через призму категорії «інтерес». Адже саме за допомогою таких категорій, як приватний і публічний інтереси, політико-правова думка вийшла на поняття правової держави, прав людини та громадянського суспільства.

З-поміж основних ознак громадянського суспільства С. Гусарев, А. Олійник та О. Слюсаренко виокремлюють такі: по-перше, свобода та ініціативність особистості, які спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства без шкоди загальним інтересам [7, с. 58]; по-друге, відсутність жорсткої регламентації з боку держави приватного життя членів суспільства, існування розвинутої соціальної структури, яка гарантує задоволення різноманітних інтересів різних груп і верств населення; по-третє, визнання і матеріалізація ідей верховенства права, особливістю якого має бути поділ права на публічне та приватне, де основними ознаками останнього є орієнтація на людину власника, рівний правовий статус у суспільних відносинах інтересів державних, громадських структур і громадянина [7, с. 59].

На переконання Н.В. Філик, для громадянського суспільства мають бути характерними такі ознаки: 1) основною цінністю громадянського суспільства є людина, а також її права, свободи, потреби, інтереси, переконання тощо; 2) у громадянському суспільстві існує пріоритет інтересів суспільства над державою, остання повинна регулювати за допомогою права суспільні відносини, гарантувати і забезпечувати права та свободи кожної конкретної людини, а не втручатися у сферу громадянського суспільства; 3) громадянське суспільство повинно сприяти реалізації приватного інтересу індивідів, а також у ньому мають існувати різноманітність і недоторканність власності членів суспільства, основою громадянського суспільства є «середній клас»; 4) діяльність державних органів здійснюється з урахуванням і забезпеченням різноманітних потреб та інтересів індивідів і соціальних груп [8, с. 82].

Плідною в цьому ракурсі є точка зору О. Черданцева, що громадянське суспільство – це система суб'єктів і відносин, певною мірою незалежних від держави, сфера, де панують приватний інтерес, приватна власність, економічно незалежні, вільні,

юридично рівноправні суб'єкти [9, с. 71]. Таким чином, приватний інтерес є інтересом громадянського суспільства. Причому основною фігурою громадянського суспільства є людина як особистість та її приватні інтереси, вільна реалізація яких проходить поза державним контролем.

Згідно з міркуваннями Ю. Бондаря, категорія «громадянське суспільство» може бути визначена і розкрита лише в межах взаємин приватного та публічного і набуває свого сенсу лише у співвідношенні з державою. Життя людини протікає в континуумі приватних інтересів. Вони складають реальне місце існування людей, їх життєвий світ. У сфері реальної життєдіяльності генеруються ініціатива, заповзятливість, самоорганізація, спонукаючи людей до громадських діянь, солідарності та боротьби, співпраці та суперництва. Енергія громадської самодіяльності – така суть визначення громадянського суспільства, щодо якого найбільш поширене структурне визначення цього поняття як сукупності недержавних асоціацій за інтересами, носить вторинний характер, оскільки ця дефініція виражає не сутність, а форми громадської самодіяльності громадян. Однак водночас із приватною існує публічна сфера громадського життя – сфера загальних інтересів усіх громадян, суспільства в цілому. Носієм цих загальних інтересів виступає публічна влада, що відділяється від суспільства й організовується як держава. Остання, як відомо, має тенденцію відриватися від суспільства і бюрократизуватися, втрачаючи повсякденний зв'язок із життєвим світом як головним джерелом громадської енергії. Громадянське суспільство – простір, в якому присутнє все різноманіття інтересів. Вони як взаємодіють, так і протидіють одне одному, чинять тиск на владу, примушуючи її прислухатися до голосу суспільства, враховувати різні інтереси, шукати шляхи їх задоволення [10, с. 16].

Конструктивно-опонуюче протистояння держави і громадянського суспільства зовсім не свідчить про те, що громадянське суспільство представляє позитивний полюс, який концентрує демократичний початок, а держава – полюс негативний, обтяжений авторитарно-бюрократичними збоченнями. Має вестись мова про взаємодію, в якій не лише громадянське суспільство стає базою демократичної державності, але і правова держава, представляючи публічний інтерес, захищає права людини і громадянина від різного роду деформацій у структурах громадянського суспільства. Вододіл між двома інститутами проходить по лінії приватного і публічного інтересів. Поки ці начала не знайдуть спільного, виникають дестабілізуючі розриви між громадянським суспільством і державою. З тим, що громадянське суспільство виростає з нескінченного різноманіття приватних інтересів, пов'язане його багатство, але одночасно й обмеженість. Воно не може бути інтегратором громадського життя і

виразником публічного інтересу. Коли громадянське суспільство починає претендувати на владні функції, воно стає джерелом анархістських тенденцій і занурюється в чергу внутрішніх конфліктів між різними групами приватних інтересів, що руйнують його цілісність [10, с. 19].

Громадянське суспільство, що його Т. Дашо та Т. Гарасимів розуміють не лише як систему певних суспільних інтересів, але й як процес їхнього здійснення, допускає наявність різних дієвих осіб – досить самостійних для того, щоб приймати власні рішення і, водночас, досить залежних, щоб зберігати інтерес до загальних дій. Форму їхніх взаємин у такому випадку неможливо визначити інакше, ніж діалог. Цей діалог спрямований не просто на обмін думками й узгодження інтересів, а на підтримку засад існування і громадянського суспільства, і держави [11, с.180]. За таких умов інтерес варто розглядати не відокремлено, а в системній взаємодії з діяльністю людини, особливо у відносинах, урегульованих нормами права, відносинах «людина-людина». Таким чином, природна необхідність, властивості людської істоти, в якому б відчуженому вигляді вони не виступали, інтерес – ось що поєднує членів громадянського суспільства [12, с. 47].

У цьому контексті М. Патей-Братасюк відзначає, що саме громадянське суспільство є оптимальним способом співжиття громадян, що передбачає узгодження приватних, нерідко суперечливих інтересів шляхом компромісів, угод, сприяє плюралізму та конкуренції. Громадянське суспільство сприяє самоствердженню і самореалізації людини, відкриває нові шляхи розвитку особистості. Воно передбачає активізацію населення, залучення його до процесів управління, створює умови для об'єднання атомізованих індивідів у боротьбу за закріплення на практиці вже проголошених державою прав людини. Громадянське суспільство є однією з найефективніших на теперішній період форм суспільної організації, яка наділена гуманістичними ознаками та є базою демократизації суспільних відносин. Це історично сформоване утворення постає середовищем існування та активної діяльності людини, надає їй певні гарантії захищеності та стабільності. Це суспільство соціального партнерства та консенсусу, яке має багаторівневу структуру і складний внутрішній механізм. По суті, під громадянським суспільством розуміється позадержавна сфера суспільного життя. Це система недержавних структур, яка захищає інтереси окремої особи, соціальної групи, суспільства в цілому [10, с. 67].

Якщо звернутися безпосередньо до зовнішніх проявів приватного інтересу, можна помітити, що прагнення людини володіти благами (матеріальними, соціальними, культурними тощо), приховане чи усвідомлене, первинне, є основним посилом становлення та розвитку цивілізації і ключовим

аспектом життєдіяльності громадянського суспільства, яке, виступаючи засобом співіснування індивідів, сонмом перетинів, зіткнень і протистоянь індивідуальних інтересів, урегулюється діалектичною парою «право–інтерес» де право – результат діяльності держави, а інтерес – рушійний чинник і результат діяльності й розвитку громадянського суспільства [13, с. 120]. З'ясування нагальних інтересів громадянського суспільства й надання їм захисту новостворюваними нормами виступає запорукою об'єктивності та ефективності закону [13, с. 129]. Пріоритет інтересів кожної конкретної людини має гарантуватись законом і забезпечуватись; в цьому суть і мета як суспільного, так і державного інтересів. Беззастережне втілення в життя головної засади суспільства – «людина понад усе» – завжди виведе в кінцевому підсумку на оптимальне поєднання інтересів людини, суспільства та держави.

На думку А. Кряжкова, публічні інтереси включають у себе лише ті потреби, від яких залежить існування та розвиток суспільства. Держава повинна обмежувати своє втручання сферою публічних інтересів. В інших сферах життя суспільства діють інші соціальні регулятори, наприклад, норми моралі. Визначення цієї межі державного втручання і складає проблему розмежування держави та громадянського суспільства, балансу публічних і приватних інтересів, інтересів окремого суб'єкта та суспільства. Необхідно, щоб, з одного боку, визнавалося та захищалося право кожного, і водночас визнавалися і захищалися права суспільства загалом [14, с. 92]. Дисбаланс інтересів є причиною руйнівних суспільних процесів, революцій. Такий стан суспільства, в якому одні інтереси переважають, створює неминуче відчуття несправедливості та спричиняє за собою соціальний вибух. Щоб не допускати саморуйнування суспільства, варто попереджати виникнення дисбалансу інтересів, забезпечувати їх співіснування і розумне співвідношення. Найбільш ефективним інструментом для цього є право. За його допомогою, передусім завдяки забезпеченню належного співвідношення інститутів публічного і приватного права, можна досягти поставленої мети.

Баланс публічного та приватного у праві, сфер дії держави і громадянського суспільства є єдиною проблемою. Однаково згубною буде перевага будь-якої з цих сторін. Виокремлення сфер публічного та приватного інтересів у праві постає як питання розділення держави та громадянського суспільства. Стан «громадянського суспільства» припускає й наявність певної культури відносин між суспільством і державою. Держава в особі своїх органів, взаємодіючи з суспільством, повинна свідомо обмежувати сферу свого втручання сферою публічного. Щоразу потрібне усвідомлення публічного інтересу, пов'язане із структуризацією систе-

ми суспільних зв'язків, відбором і оцінкою безлічі соціальних інтересів і виокремлення серед них інтересу публічного.

У багатьох сферах державної діяльності (як-от: оборона, підтримка громадського порядку, здійснення кримінального переслідування) присутність публічного інтересу очевидна, оскільки здійснення вказаної діяльності державними органами «природно» виникає з функцій і завдань держави. Але в інших, «порубіжних» із громадянським суспільством сферах, це не так явно, тому згаданий процес усвідомлення публічного інтересу або, інакше кажучи, його виявлення в суспільних відносинах, в які має намір втрутитися держава, є обов'язковою умовою. Межа між сферами життєдіяльності держави та суспільства, між публічним і приватним доволі тонка та рухлива. Визначити її непросто. З одного боку, складно охопити всі сторони життя, що мають «публічне» значення, а з іншого, динаміка суспільного розвитку, зміна матеріальних умов життя змушують вести мову про «публічний інтерес» як про постійно еволюціонуючу категорію [14, с. 93].

Отже, оптимальною умовою компромісу приватного та публічного інтересів у праві як фактора розвитку громадянського суспільства є встановлення гармонійного їх узгодження з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Водночас громадянське суспільство – це простір, в якому присутнє все різноманіття приватних і публічних інтересів у праві. Громадянське суспільство виступає соціальною організацією, що характеризується інтересами, які не збігаються з державними (але й не суперечать їм), а також наявністю механізмів, котрі дають змогу забезпечити реалізацію цих інтересів завдяки внутрішнім ресурсам громадянського суспільства. У контексті балансу приватного і публічного інтересів у праві громадянське суспільство – це вільне, гуманістичне, демократичне, правове, індивідуалізоване, структуроване, самоврядне суспільство, вищою цінністю якого є людина та її свобода.

Література

1. Тимошенко В. Формування ідей та елементів громадянського суспільства в Україні: ретроспективний аналіз / В. Тимошенко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 36–44.
2. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави / Н. Оніщенко // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55–62.
3. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А – Г. – 672 с. : іл.
4. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою / А. Колодій // Право України. – 2014. – № 4. – С. 9–16.
5. Тимченко С. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави

в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. Тимченко ; Запорізький юрид. ін-т МВС України. – Запоріжжя, 2001. – 232 с.

6. Кузнецова Н. Громадянське суспільство та особисті немайнові права / Н. Кузнецова // Право України. – 2015. – № 4. – С. 9–17.

7. Гусарев С. Теорія права і держави : навч. посіб. / С. Гусарев, А. Олійник, О. Слюсаренко. – К. : Правова єдність, 2008. – 270 с.

8. Філик Н. Державно-правові засади громадянського суспільства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. Філик ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 200 с.

9. Черданцев А. Теория государства и права : учеб. для вузов / А. Черданцев. – М. : Юрайт-М, 2002. – 432 с.

10. Громадянське суспільство і права держава: теоретичні моделі та досвід реалізації : [монографія] / [В. Гвоздецький, О. Мурашин, М. Патеї-Братасюк та ін.] ; за заг. ред. В. Гвоздецького. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2012. – 328 с.

11. Дашо Т. Роль і місце органів внутрішніх справ України в умовах формування громадянського суспільства : [монографія] / Т. Дашо, Т. Гарасимів. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – 212 с.

12. Самбор М. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М. Самбор ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 260 с.

13. Венедіктова І. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : [монографія] / І. Венедіктова. – Х. : Нове Слово, 2011. – 260 с.

14. Кряжков А. Публичный интерес: понятия, виды и защита / А. Кряжков // Государство и право. – 1999. – № 10. – С. 91–99.

Анотація

Гуляк О. Я. Узгодження приватного та публічного інтересів у праві як фактор розвитку громадянського суспільства. – Стаття.

У статті розглянуто механізм узгодження приватного та публічного інтересів у праві як фактор становлення громадянського суспільства. Окреслено основні

підходи до визначення природи громадянського суспільства, що представлені в юридичній літературі. Проаналізовано ознаки останнього через призму гносеологічного потенціалу категорій приватного та публічного інтересів. Осмислено підстави та засоби узгодження приватного та публічного інтересів у праві як чинника розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: інтерес, приватний інтерес, публічний інтерес, громадянське суспільство, правова держава, узгодження приватного та публічного інтересів.

Аннотация

Гуляк О. Я. Согласование частного и публичного интересов в праве как фактор становления гражданского общества. – Статья.

В статье рассмотрен механизм согласования частного и публичного интересов в праве как фактор становления гражданского общества. Очерчены основные подходы к определению природы гражданского общества, что представлены в юридической литературе. Проанализированы признаки последнего через призму гносеологического потенциала категорий частного и публичного интересов. Осмыслены основания и средства согласования частного и публичного интересов в праве как фактора развития гражданского общества.

Ключевые слова: интерес, частный интерес, публичный интерес, гражданское общество, правовое государство, согласование частного и публичного интересов.

Summary

Gulyak O. Y. The coordination of private and public interests in the law as factor of formation of civil society. – Article.

The article reviews the mechanism of coordination of private and public interests in the law as factor of formation of civil society is considered. The main approaches to definition of the nature of civil society are outlined that are presented in legal literature. Signs of the last through a prism of gnoseological potential of categories of private and public interests are analysed. It is comprehended the bases and means of harmonization of private and public interests in the law as factor of development of civil society.

Key words: interest, private interest, public interest, civil society, lawgoverned state, harmonization of private and public interests.